

مد سما نیشابور

دانشگاه آزاد

عنوان :

مسجد جامع اصفهان

استاد ارجمند :

سرکار خانم عماري

تهیه و تنظیم :

سید علیرضا مهدی زاده

زمستان ۸۶

مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان خرقة‌ای است هزارگون به ارث رسیده از گذشتگان که در طول ۱۲ قرن هر وارثی نقشی بر اندام آن انداخته، از معماری ساده قرن دوم ه.ق تا آجرکاری‌های سلجوقی و نقوش کاشی‌کاری صفوی به قول دکتر «حسین یقینی» پژوهشگر تاریخ و معماری آل‌بومی از هنر معماری ایرانی.

انعقاد نطفه اصفهان بزرگ را باید همزمان با بنیاد مسجد جامع اصفهان در محل فعلی آن در سال ۱۵۶ ه.ق دانست. بنای اولیه مسجد را طایفه بنی تمیم روی تپه یهودیه بنا کردند و بعدها ثروتمندان زمین‌های اطراف منتهی‌الیه شمال غربی مسجد را به آن اضافه کرده و کم‌کم بنای فعلی مسجد جامع امروزی را شکل دادند.

گرچه اعتقادی میان مردم اصفهان رواج دارد که معتقدند مسجد جامع اصفهان در محلی بنا شده که پیش از اسلام آتشکده بوده است اما این نظریه همچنان در هاله‌ای از ابهام باقی مانده در حالی که علت این ادعا را وجود یک «پی» دوره ساسانی در زمین محل گنبد خواجه نظام الملک می‌دانند اما دکتر «یقینی» با قاطعیت می‌گوید که بر اساس شواهد تاریخی این جا زمین بکری بوده که از ابتدا برای ساخت مسجد اختصاص داده شده است.

به هر روی مسجد ساده‌ای که قبیله بنی تمیم بنا کردند کم‌کم با گسترش جمعیت اصفهان در قرن سوم هجری و نیاز به فضایی وسیع‌تر در زمان خلیفه عباسی «المستعصم» در سال ۲۲۶ ه. وارد دومین مرحله تحول اساسی خود شد، مسجد اولیه

تخریب و مسجدی عظیم با وسعتی چند برابر مسجد اولیه جایگزین آن شد که به شکل مساجد جامع سایر شهرهای اسلامی همزمان خود بود شبستان این مسجد و جبهه جنوبی به سمت قبله دارای شش دهانه، شمال چهار دهانه و شرق و غرب دو دهانه داشت و دیواری خشتی مسجد را در برگرفته بود. نمای خارجی مسجد نیز با طاقه‌هایی از کاهگل سرخ رنگ تزئین شده بود.

مرحله سوم تحولات مسجد جامع اصفهان را باید در قرن چهاردهم ه.ق و اوج جنبش‌های ملی و تشیع و به دنبال آن ظهور سلسله آل بویه مشاهده کرد.

انتخاب اصفهان به عنوان یکی از مراکز عمده فرمانروایی این خاندان مسجد جامع را دور از تحولات نگه نمی‌دارد و در این مرحله علاوه بر الحاقاتی که در جهت توسعه مسجد صورت می‌گیرد یک مرمت کلی نیز در آن انجام می‌شود که با کم کردن از فضای باز صحن مسجد یک دهانه با ستون‌های آجری نقش هندسی به شبستان‌های سرپوشیده دور آن اضافه می‌شود ولی این قدم در طرح اساسی مسجد جامع تغییر عمده‌ای وارد نمی‌سازد.

اما شاید بزرگ‌ترین تحولاتی که به نوعی به مسجد جامع امروزی منجر شده است را باید در مرحله چهارم تغییرات یا به نوعی در دوره سلسله سلجوقیان دنبال کرد. مسجد بزرگ‌ترین تغییرات را از نقطه نظر کالبد داخلی و خارجی در قرون پنجم و ششم ه.ق به خود دید و بزرگ‌ترین تحول معماری ایران اسلامی در این دوره تاریخی ایجاد شد، درآمدن از پوسته مسجد ساده شبستانی به شکل مساجد چهار ایوانی که ویژه مساجد

ایرانی است احتمالاً از قرن پنجم ه.ق به بعد و با مسجد جامع اصفهان آغاز شد. با ساختن گنبد خواجه نظام‌الملک در جنوب و گنبد تاج‌الملک در شمال مسجد و ایجاد چهار ایوان، مسجد از حالت شبستانی ساده درآمد. از این پس معماری مساجد چهار ایوانی ویژگی بارز معماری مساجد ایران می‌شود.

اصفهان از این زمان در فاصله قرون ۷ تا ۱۱ ه.ق که توسط صفویان به پایتختی برگزیده می‌شود دچار نوسانات شدید اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌شود و به تبع آن تغییراتی در دوره ایلخانان، آل مظفر، تیموریان و ترکمانان آق‌قویونلو و... در مسجد جامع به وجود می‌آید که این تغییرات بیشتر در سطوح خارجی به خصوص نماهای داخلی مسجد، ایوان‌ها و تغییراتی در استخوان‌بندی بخش‌هایی از مسجد است.

تغییرات مسجد جامع از زمان سلجوقیه به بعد

جالبترین آثار مسجد جامع در طی ۶۰ سال حکومت سلجوقیان در فضای ۲۲ هزار متر مربعی مسجد به وجود می‌آید در زمان سلطنت چهار پادشاه سلجوقی، ملکشاه، برکیارق، محمدبن ملکشاه و محمودبن محمد بن ملکشاه.

از آثار این دوره می‌توان به ایجاد گنبد خواجه نظام الملک در جنوب مسجد توسط خود او و کتیبه کوفی آن به نام پادشاه وقت اشاره کرد، همچنین گنبد شمالی (تاج الملک) که نزد مردم به گنبد خاکی شهرت دارد و به دستور ترکان خاتون ملکه سلجوقی بنا شد، این گنبد از نظر معماری و هنری زیباترین اثر معماری جهان نام گرفته است.

در همین جا ذکر این نکته جالب است که مسجد جامع اصفهان تنها مسجدی است که دو گنبدخانه دارد و نمونه آن را ما در هیچ مسجدی سراغ نداریم.

بخش دیگر مسجد جامع که در دوره سلجوقی ساخته شده چهلستون (ستون‌های آجری) و شبستان‌های شمال و جنوب مسجد با طاقنماهای آجری متنوع است که در حال حاضر جلب توجه می‌کند. در دو ضلع شرقی و غربی مسجد نیز آثاری وجود داشته شامل صومعه و کتابخانه که در آتش‌سوزی سال ۵۱۴ یا ۵۱۵ ه.ق از بین رفته است. در زمان سلطان محمود سلجوقی اسماعیلیان به مسجد حمله می‌کنند و کتابخانه نفیس آن را آتش می‌زنند گفته می‌شود فهرست کتاب‌های کتابخانه در سه جلد قطور تنظیم شده بوده است. کتیبه‌ای در شمال شرق مسجد و اطراف قدیمی‌ترین سردر از این حریق حکایت می‌کند.

ضلع جنوبی مسجد

گنبد خواجه نظام‌الملک از جمله مهم‌ترین و شاخص‌ترین بنای ضلع جنوبی مسجد و از زیباترین آثار دوره سلجوقی با تزیینات گچی و آجری است که از سال ۴۶۵ تا ۴۸۵

(اوایل قرن ششم) اساس ساختمان آن بنا شد سقف آن مقرنس است و در اواخر قرن نهم هجری به امر حسن بیک آق قویونلو از نو ساخته شده و مناره‌های طرفین ایوان هم

ظاهرا در زمان او بنا شدند، داخل یکی از مقرنس‌های ایوان کتیبه‌ای از اصلاحات و

تعمیرات دوره حسن بیک بهادرخان در سال ۸۸۰ ه.ق به چشم می‌خورد، ازاره‌های

مرمر و صدف‌های مختلف از کاشیکاری‌های معرق برجسته که قسمت‌های پایین این

ایوان را تزیین کرده و کاشیکاری پشت بغل طاقنمای فوقانی و تحتانی اطراف صحن از

دوره حکمرانی اوزون حسن به جا مانده، باستان‌شناسان حدس می‌زنند اوزون حسن

بیشترین تغییر را در ضلع جنوبی مسجد نسبت به سایر پادشاهان صفوی ایجاد کرده

است، کتیبه داخل هلال این ایوان و کتیبه نمای دور طاق آن که ۱۴ لوح بزرگ و ۱۳ لوح

کوچک است از زمان شاه طهماسب ایجاد شده و کتیبه ایوان آن به نام اوست.

کتیبه افقی فوقانی ایوان جنوبی از دوره شاه عباس ثالثی حاکی از تعمیرات آن زمان

مورخ ۱۰۷۰ ه.ق است در طرفین گنبد و ایوان دو چهلستون است که دوره دوم سلجوقی

و فرمانروایی جانشینان ملک‌شاه ساخته شده طرفین چهلستون مزبور سمت مشرق

ساختمان‌های دوره آل مظفر است که از قرن هشتم در سمت چپ دالان و ورودی

مسجد واقع شده و طاق‌ها و ستون‌های آجری جالب متنوع دارد یک راهرو در جنوب

شرقی مسجد این قسمت را از ساختمان‌های سلجوقی جدا می‌کند در سمت غرب چهلستون دیگری از قرن ۱۱ ه.ق از زمان شاه عباس کبیر وجود دارد که سبک ساختمان طاق‌ها و ستون‌های آن از چهلستون‌های سلجوقی واقع در همین ضلع پیروی می‌کند و آن را به نام چهلستون شاه عباسی می‌شناسند. ایوان ضلع جنوبی به ایوان صاحب معروف است.

ضلع غربی

ایوان غربی‌ای که در دوره سلجوقی و اوایل قرن ششم ساخته شده در ابتدای قرن ۱۲ در زمان شاه سلطان حسین صفوی داخل و خارج آن با کاشی‌های زیبا تزیین شده و از حالت آجری ساده سلجوقی خارج می‌شود، شبستان بزرگ مسجد در جنوب این ایوان در قرن نهم ساخته شد که شمال آن دارای سردر کاشیکاری نفیس است، محراب زیبای گچی این شبستان که از عجایب صنعت گچ‌بری ایران و دارای تزیینات گل و بته است در عهد اولجایتو پادشاه وقت ایلخانی است در این قسمت ساختمان این ضلع، شبستان بزرگ و وسیع زمستانی (بیت‌الشتاء) است که در سال ۸۵۱ ساخته شده و از جمله بناهای بی‌نظیر و تماشایی اصفهان است، این شبستان وسیع زمان محمدبن بایسنقر بن شاهرخ تیموری ساخته شده و ۱۸ طاق و چشمه دارد، سازه این شبستان شبیه خیمه‌های مغولی است. ایوان ضلع غربی به ایوان استاد معروف است.

ضلع شمالی

ضلع شمالی در عهد دوم سلجوقی ساخته شده و از قسمت‌های جالب آن قطعه سنگ یکپارچه مرمرینی است که در انتهای ایوان واقع شده و خطوط زیبایی کوفی گل و بته‌دار در طاق بالای این قطعه واقع شده یک کتیبه گچ بری از دوره شاه سلیمان صفوی در اواخر قرن ۱۱ ه.ق نیز در آن جا وجود دارد، ایوان و چهلستون‌های طرفین و گنبد تاج‌الملوک مشهور به گنبد خاکی ایوان شمالی در سال ۴۸۱ ه.ق ساخته شده است، ایوان ضلع شمالی به ایوان درویش معروف است.

ضلع شرقی

ایوان وسط این ضلع از خارج منظره سلجوقی خود را به خوبی حفظ کرده و در داخل هم قسمت‌های عمده تزیینات عهد سلاجقه به خوبی محفوظ است، داخل ایوان یک کتیبه کاشیکاری دوره شاه سلیمان صفوی حاکی از تغییرات بعدی است و طاق مقرنس آن نمونه بارز هنر نمایی استادان این فن است.

در شمال این ایوان مدخل صفا و مدرسه عمر و شبستان وسیعی با ۱۸ ستون واقع شده که از بناهای دوره آل مظفر است و طاق‌های زیبایی آجرنمای آن اواخر قرن هشتم ه.ق ساخته شده مدخل صفا و مدرسه عمر بین ایوان سلجوقی این ضلع و شبستان ۱۸ ستونه آل مظفر قرار دارد. و از سازه‌های همان دوره است.

کاشیکاری مقرنس محراب این صفا در سال ۷۷۷ ه.ق از اولین نمونه‌های کاشیکاری داخل مسجد در شهر تاریخی اصفهان است اطراف صفا عمر کتیبه و لوح‌هایی از دوره حکومت موقت اشرف افغان باقی مانده که جدیدترین آثار بر جای مانده مسجد جمعه

اصفهان است، البته اگر به آن مرمت‌هایی که پس از بمباران قسمت شرقی مسجد انجام شده را نیز اضافه کنیم باید گفت تغییرات و آثار ایجاد شده در مسجد جامع اصفهان همچنان ادامه دارد.

معماری و میراث فرهنگی:

یک استاد رشته‌ی معماری با بیان این‌که مسجد جامع اصفهان همزاد و آینه‌ی تغییرات این شهر است، گفت: این مسجد مهم‌ترین مرکز سیاسی و اجتماعی اصفهان در طول تاریخ بوده، حتی دچار آتش‌سوزی شده و حمله‌ی مغول را نیز به خود دیده است.

به گزارش خبرنگار بخش میراث فرهنگی خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا) در اصفهان، دکتر باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی در مسجد جامع اصفهان اظهار داشت: اصفهان پیش از اسلام از دو شهر کوچک و ۱۶ روستا تشکیل شده بود. مسلمانان در ابتدای ورود به اصفهان در روستایی به‌نام خوش‌نیان، نخستین مسجد را ساختند.

وی ادامه داد: مسجد جامع اصفهان در سال ۱۵۶ هجری قمری در مساحتی حدود پنج یا شش هزار متر مربع ساخته و در سال ۲۲۴ هجری قمری این مسجد از نو در مساحتی حدود یک هکتار بازسازی شد.

او بیان کرد: مسجد فضایی پاک، محدود و جهت‌دار است. در تاریخ آمده که مسجد جامع اصفهان نه‌تنها محل عبادت بوده، بلکه در آن، جلسه‌های درس بزرگان هم برپا می‌شده و حتی در متون ذکر شده که پای هر ستون مسجد جامع اصفهان حلقه‌ی درسی بوده است.

رییس موسسه‌ی ایکوموس ایران شهر اصفهان را زاینده‌ی دوره اسلامی دانست و افزود: نظام شهرسازی اصفهان براساس نیازهای اجتماعی و سیاسی حاکمان به‌وجود آمده و تغییرات کالبدی مسجد جامع اصفهان نیز نشان از تغییرات سیاسی و اجتماعی در طول تاریخ اصفهان دارد.

وی توضیح داد: بیشترین این تغییرات در قرن پنجم هجری قمری توسط سلسله‌ی سلجوقیان انجام شده‌اند. امپراطوری سلجوقی به‌عنوان نخستین امپراطوری سکولار، گرچه دست به تخریب مسجد جامع اصفهان نزد، اما تغییرات زیادی در آن به‌وجود آورد.

این استاد معماری با بیان اینکه مسجد جامع اصفهان، دایره‌المعارف معماری ایران است، گفت: سازه‌ی گنبد، پیش از اسلام نیز در معماری ایرانی وجود داشته است. با ورود اسلام به ایران نه‌تنها این دین با مظاهر فرهنگ ایرانی به مقابله برنخواست، بلکه آن دسته از جلوه‌های فرهنگ مانند گنبد را در بناهای مذهبی مورد استفاده قرار داد. وی اظهار داشت: تا پیش از ورود سلجوقیان به اصفهان، مسجد جامع تنها از یک شبستان بدون گنبد تشکیل شده بود؛ اما با ورود سلجوقیان به‌عنوان امپراطوری که چهار مذهب جهان اسلام را می‌خواست پوشش دهد، در معماری مسجد جامع تغییراتی به‌وجود آمد؛ تا این مسجد به‌عنوان مسجدی جهانی فضایی مطلوب برای هر چهار فرقه باشد.

او افزود: در این زمان، مسجد جامع دارای گنبد شد و این یک تغییر ساده نبود، بلکه نمادی از تغییر قدرت حاکم بر ایران بود که می‌خواست، اصفهان را به‌عنوان پایتخت خود انتخاب کند. در این دوره، مسجد جامع اصفهان که به‌شیوه‌ی مسجد النبی ساخته شده بود، به تقلید از معماری ایران دارای چهار ایوان شد که فضای مسجد را از هم تفکیک می‌کردند و این‌گونه، سلسله‌ی سلجوقی نخستین حضور پررنگ خود را در اصفهان تثبیت کرد.

به گفته‌ی آیت‌الله‌زاده شیرازی دوره‌ی سلجوقیان در سرنوشت معماری مسجدها در اصفهان تاثیر به‌سزایی داشت و مسجدسازی اصفهان از مسجدسازی به سبک مسجد النبی به مسجدسازی چهار ایوانی تبدیل شد.

وی ادامه داد: بعد از شهادت حضرت علی (ع) و کشته شدن معاویه و ابوسفیان، محدوده‌ای مقابل محراب تعیین شد که جایگاه امام جماعت را از صفوف مردم جدا می‌کرد و این‌گونه از جان امام جماعت محافظت می‌شد.

او اضافه کرد: در زمان آل بویه قسمتی از حیاط مسجد جامع اصفهان به شبستان اضافه و این مسجد به‌عنوان مسجد کبیر شهر مطرح شد. در این زمان، مسجد صغیر شهر اصفهان (مسجد حکیم کنونی) ساخته شد.

اگر تاریخ ایران را به سه دوره پیش از تاریخ، دوره ایران باستان و دوره اسلامی تقسیم‌بندی کنیم، به ترتیب معبد چغازنبیل، مجموعه تخت جمشید و مسجد جامع اصفهان بهترین گزینه‌های معماری این دوران هستند.

مسجد جامع اصفهان موزه‌ای است از تحول و تکامل معماری ایرانی در طول چهارده قرن تاریخ ایران پس از اسلام. واقعیت عینی تونل زمان را با گشت زدن در مسجد جامع اصفهان می‌توان لمس کرد.

اینجا مکان مقدسی است که در ابتدا جایگاه یک آتشکده عصر ساسانی بوده، سپس یک مسجد ساده در قرن دوم و سوم هجری بر روی آن بنا شده.

بعد از آن، دیلمیان، سلجوقیان، ایلخانیان، مظفریان، تیموریان، ترکمن‌ها، صفوی‌ها، افغان‌ها و قاجارها یا توسعه‌اش داده‌اند یا مرمتش کرده‌اند.

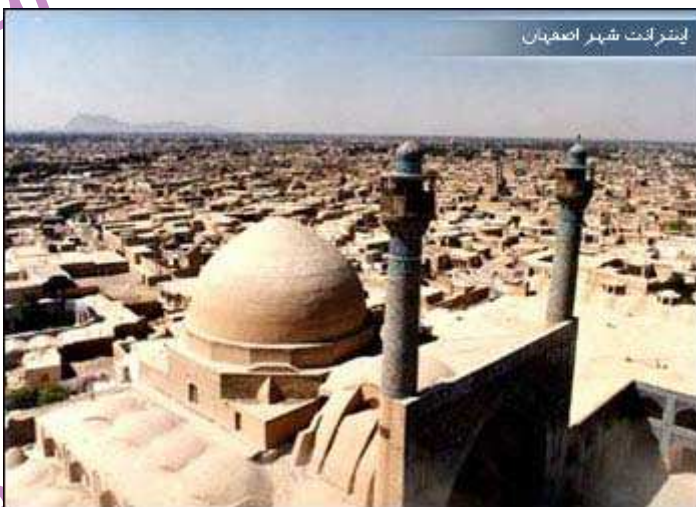

از طرفی طعمه حریق شده، از زلزله لرزیده و هم در جنگ بمباران شده و با این حال گنبد تاج‌الملک آن نهصد سال است که بدون برداشتن حتی یک ترک به حیات خود ادامه می‌دهد و عراق نیست اگر بگوییم این گنبد یکی از کامل‌ترین گنبدهای آجری بنا شده بر روی کره زمین است.

گفته می‌شود در مسجد جامع اصفهان از ۴۸۴ تکنیک مختلف برای ساخت تاق‌های قوسی استفاده شده است. علاوه بر همه اینها زیباترین محراب گچبری شده مساجد ایران، محراب الجایتو را می‌توان در اینجا به تماشا ایستاد.

در مسجد جامع اصفهان شبستان صفویه، شبستان سلجوقی، شبستان آل مظفر، ایوان‌های چهار طرف، مسجد الجایتو، آرامگاه علامه مجلسی، صفا حکیم، صفا عمر بن عبدالعزیز، محراب درویش، حوض، صحن، گنبد نظام‌الملک، گنبد تاج‌الملک و.. از آثاری هستند که باید به دقت دیده شوند.

مسجد جامع

موقعیت: میدان قیام، خیابان علامه مجلسی

سال تاسیس: قرن دوم هجری

ابعاد مسجد: ۱۴۰*۱۷۰

این بنا ترکیبی از سکه های معماری و تزئین کاری ایران در گذر زمان است از قدیمی

ترین مساجد ایران است که بر روی ویرانه های مسجد قدیمی تری ساخته شده که

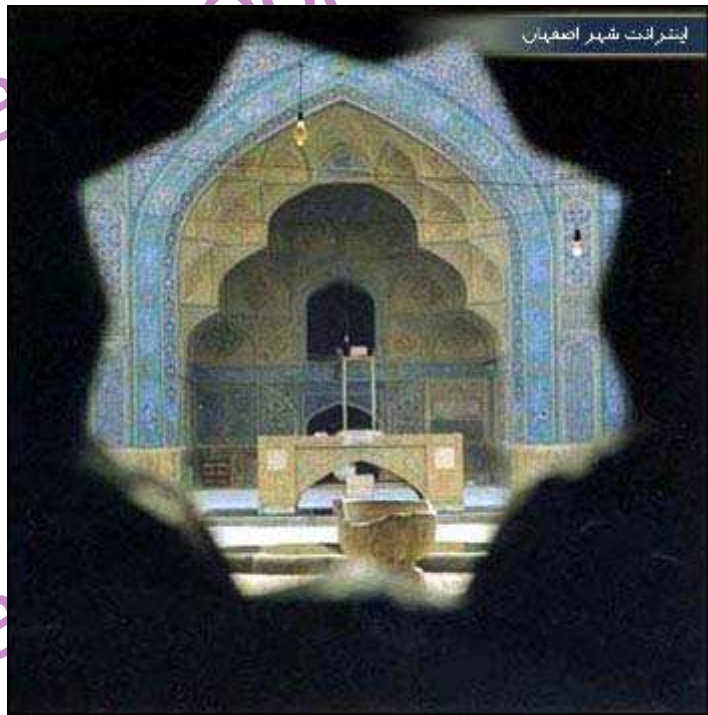
اعراب ساکن حومه اصفهان در قرن دوم هجری ساخته بودند

این مسجد دارای بناهای متعددی است از جمله:

صحن چهار ایوانی، شبستانها، مدرسه مظفری، صفا های کوچک دوره دیلمی، گنبد نظام

الملک، گنبد تاج الملک، محراب اولجایتو، چهار ایوان معروف صاحب، استاد، شاگرد،

درویش

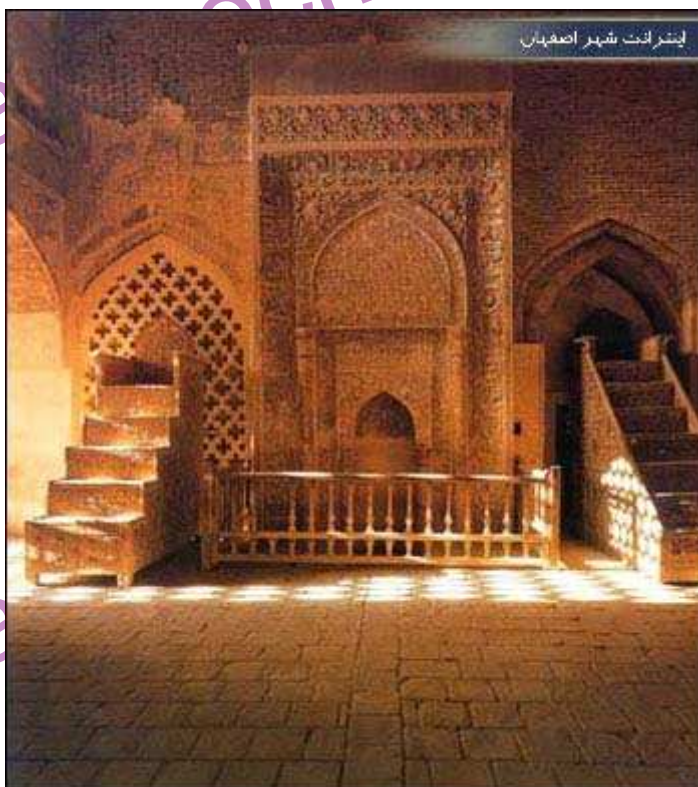
قدیمیترین بنای تاریخی اصفهان را باید مسجد جمعه یا مسجد جامع اصفهان تلقی کرد. سیمای فعلی مسجد عمدتاً مربوط به اقدامات دوره سلجوقی است اما تعمیرات و الحاقات آن به دورانهای بعد به خصوص عصر صفویان مربوط می شود. اما در کاوش های باستان شناسی مراحل قبل از سلجوقی هم به دست آمده که به دوران آل بویه و قرن سوم هجری باز می گردد. در همین کاوش ها آثار قبل از اسلام نیز کشف شده است.

مسجد دارای ورودیهای متعدد است که هر یک فضای مسجد را به بخشهایی از بافت پیرامون آن مربوط می کند این ورودیها همه در یک زمان ساخته نشده اند و هر یک در مقطعی از تاریخ و در ارتباط با ساختمان درون و بیرون بنا به وجود آمده اند. گذرها و معابری که در گرداگرد مسجد وجود دارند بیانگر ارتباط گسترده ای است که مسجد با بافت قدیم شهر دارد.

مسجد جامع اصفهان با نقشه چهار ایوانی بنا شده و از آنجا که ابداعات هنری و معماری ۱۵ قرن دوران اسلامی را در خود گرد آورده است یکی از بهترین آثاری به شمار می رود که در دنیای امروز شهرت دارد. با توجه به منابع و مآخذ مختلف این نکته مشخص می شود که مسجد جامع در طول زمان به سبب آتش سوزی و جنگ های متعدد و نا آرامی های دوران های مختلف آسیب فراوان دیده و دوباره بازسازی و مرمت شده است.

چهار ایوان اطراف میدان مشخص کننده شیوه مسجد سازی ایرانیان است که پس از احداث آن در سایر مساجد نیز رواج یافته است. این ایوان ها که به نامهای صفا صاحب در جنوب صفا درویش در شمال صفا استاد در مغرب صفا شاگرد در مشرق نامیده می شوند با تزئینات مقرنس سازی و کاربردی یکی از فنون بسیار جالب معماری ایران را بیان می دارد.

اینترنت شهر اصفهان

نمای داخلی صحن مسجد و کاشیکاری های آن مربوط به قرن نهم هجری است که

احتمالاً مناره ها نیز مربوط به همین زمان می باشند به طور کلی بنای کنونی مسجد

جامع اصفهان شامل بخشهای زیر می باشد:

شبستان مسجد : این شبستان که بر ستون های مدور استوار است که با گچبریهای

بسیار زیبا تزئین شده است. این قسمت مربوط به عصر دیلمیان است.

گنبد و چهل ستونهای اطراف آن که در ایوان جنوبی مسجد واقع شده و در فاصله

سالهای ۴۶۵ تا ۴۸۵ هجری قمری بنا شده است. این گنبد در زمان سلطنت ملکشاه

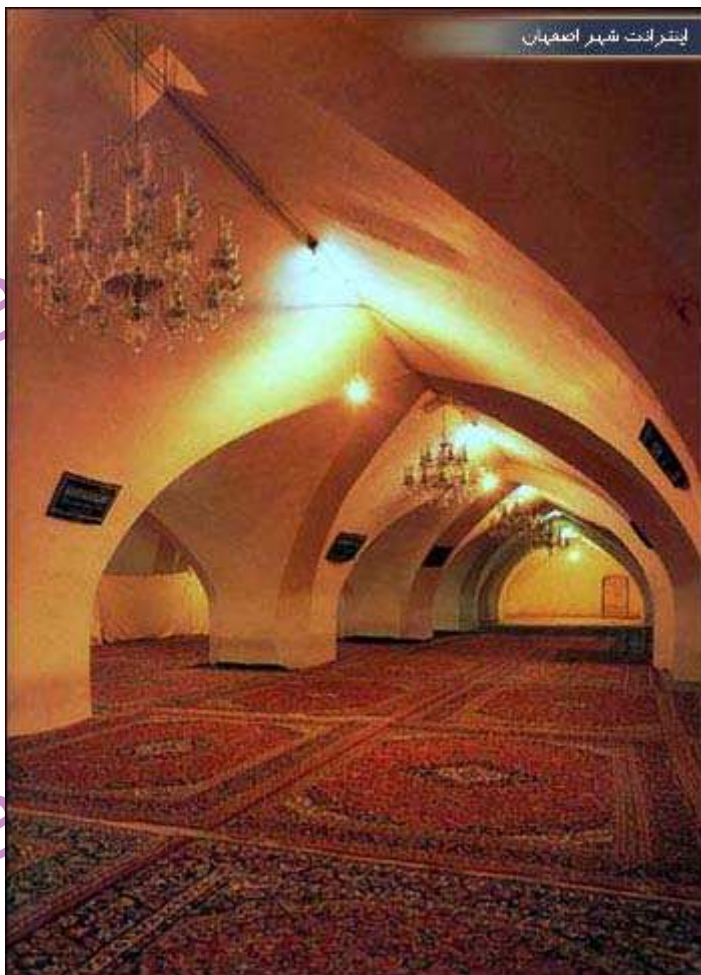
سلجوقی و وزارت خواجه نظام الملک ساخته شده از نمونه های نادر ساختمان های

عصر سلجوقی است. ایوانی که در جلوی این گنبد آجری واقع شده در اوایل قرن ششم

هجری بنا گردیده و سقف آن از مقرنس های درشت ترکیب شده است. این گنبد دارای

زیباترین طرحهای تزئینی ساخته شده از آجر و گچ میباشد.

گنبدی که در بخش شمالی حیاط مسجد واقع شده و قرینه گنبد خواجه نظام الملک است در سال ۴۸۱ بنا گردیده است. احداث این گنبد را به ابوالخنائم تاج الملک یکی دیگر از وزرای عصر سلجوقی نسبت می دهند.

ایوان معروف به صفا صاحب که در دوران سلجوقی ساخته شده و تزئینات آن مربوط به عصر قراقویونلو و صفوی است. در این قسمت کتیبه هائی از دورانهای مختلف از جمله صفویان به چشم می خورد.

ایوان غربی معروف به صفا استاد که در عصر سلجوقی بنا شده و در دوره صفویان با کاشیکاری تزئین شده است. در این صفا علاوه بر خطوط ثلث و نستعلیق که به تاریخ

۱۱۱۲ هجری قمری و در زمان سلطنت شاه سلطان حسین کتابت شده عباراتی به خط بنائی بسیار زیبا و با امضاء محمد امین اصفهانی نوشته شده است.
با مطالعه این عبارات و دقت در خطوط بنائی این ابیات بسیار زیبا مشخص می گردد.

چون نامه جرم ما به هم پیچیدند   بردند و به میزان عمل سنجیدند

بیش از همه کس گناه ما بود ولی   ما را به محبت علی بخشیدند

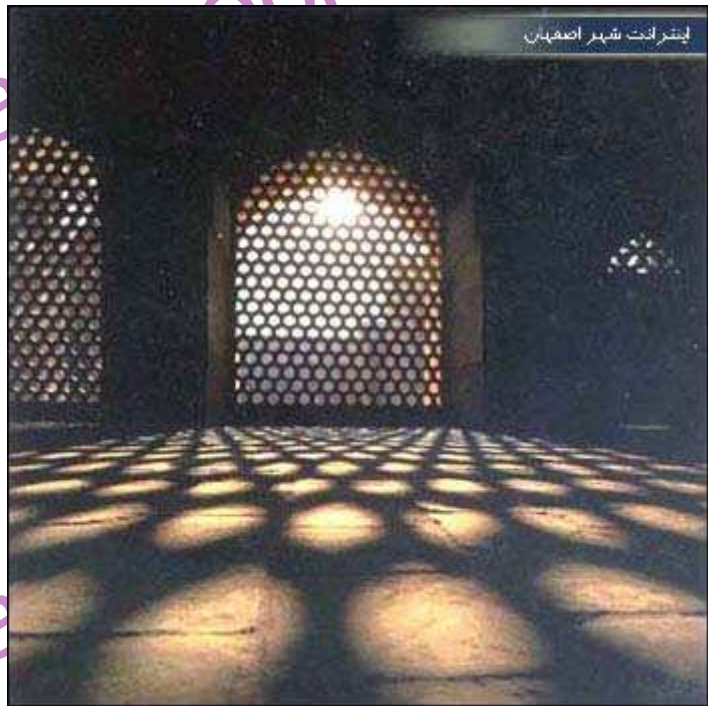
رو به روی این ایوان، صفة شاگرد قرار دارد که در عصر سلجوقی بنا شده و در قرن هشتم و یازدهم هجری قمری در دوران حکومت ایلخانان و صفویه تزئیناتی به آن اضافه شده است.

این ایوان فاقد تزئینات کاشیکاری است و با مقرنس های آجری تزئین شده است. در این ایوان سنگ مرمر یکپارچه نفیسی است که در اطراف و بالای آن لوحه ها و کتیبه هایی نوشته شده است. در منتهی الیه ضلع شرقی مسجد جمعه صفة عمر واقع شده که کتیبه تاریخی هلال ایوان آن به سلطنت سلطان محمود آل مظفر اشاره می کند. تاریخ این کتیبه ۷۶۸ هجری قمری است و خطاط آن عزیز التقی الحافظ می باشد.

در سقف این صفة خطوط تزئینی و تاریخی به چشم می خورد که با خط بنائی عبارات مذهبی و سازنده بنا به نام مرتضی بن الحسن العباسی الزینبی نوشته شده است . علاوه بر آن در این صفة نام استاد کاران دیگر همچون حسن کاروان کاشیکار و کوهیار البرقوهی خطاط کتیبه محراب صفة به چشم می خورد.

در شمال ایوان استاد شبستان کوچکی قرار دارد که زیباترین محراب گچبری مسجد را در بر دارد. این شبستان که به مسجد الجایتو نیز معروف است دارای محرابی است که به مثابه گوهری تابناک از هنر ایرانی در جهان از شهرتی عظیم برخوردار است. بر این محراب زیبا نام سلطان محمد خدابنده ایلخان مشهوری که قبل از تشریف به دین اسلام لقب الجایتو را داشت و بعد از مسلمان شدن خود را خدا بنده نامید و وزیر دانشمند او محمد ساوی و سال ساختمان آن یعنی ۷۱۰ هجری قمری به چشم میخورد.

زیباترین منبر مثبت کاری موجود در مسجد جمعه اصفهان نیز در این مسجد قرار دارد که سال ساخت آن ذکر نشده است. از مسجد اولجایتو به شبستان زمستانی بیت الشتاء می رسیم که به موجب کتیبه سر در آن در زمان تیموریان به دستور عماد بن المظفر ورزنه ای ساخته شده است. به همین علت به شبستان عماد نیز معروف است این شبستان با شکوه دارای ستون های قطور کوتاه و اتاقهای خیمه ای شکل است. در وسط هر چشمه طاق یک قطعه سنگ مرمر شفاف نصب شده که نور شبستان را تأمین میکند.

شبستان جنوب شرقی مسجد که احتمالاً کتابخانه عظیم و مشهور خواجه نظام الملک را در بر داشته در بمباران شهر اصفهان تخریب گردیده که مجدداً به شیوه اول بازسازی شده است.

این اثر نفیس و با شکوه به علت در بر داشتن نمونه های گوناگون ادوار مختلف اسلامی از نظر فنی و هنری اهمیت بسیاری داشته و از شهرت جهانی برخوردار است. این شهرت و نفاست همه ساله گروه های بی شماری از علاقمندان و پژوهشگران را به خود جلب می کند حاصل این مطالعات، مقالات و رسالات و کتب متعددی است که به وسیله معماران و مهندسين و باستان شناسان مشهور جهان و ایران به رشته تحریر در آمد که اغلب آنها به زبان فارسی ترجمه شده اند.

به طور کلی به همان اندازه که میدان نقش جهان و عمارات تاریخی اطراف آن یاد آورد
معماری و هنر دوران صفوی است مسجد جمعه و محلات پیرامون آن افسانه زندگی در
عهد سلجوقیان و روزگار پیش از آن را بیان می دارد.

منابع :

<http://www.rugart.org/doc/doc.asp?id=1263>

<http://old.tebyan.net/Teb.aspx?nId=33984>

<http://www.isfahan.ir/VisitorPages/show.aspx?IsDetailList=true&ItemID=239>